

KÜLTÜRÜMÜZDE İSTANBUL KAHVEHANELERİ VE HALK EDEBİYATINA KATKILARI

Ayşe Duvarcı^{1,*}

¹*Başkent Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bağlıca Kampüsü Ankara.*

* *email: aduvarci@baskent.edu.tr*

Özet: İstanbul kahvehanelerinin halk edebiyatına özellikle sözlü kültür alanının gelişmesine katkı sağlayan birer kültür ortamı olduğu bilinen bir gerçektir. 16. yüzyıldan günümüze kadar sürüp gelen aşıklık geleneğinin gelişmesi, şekillenmesi, kendini ifade etmeye yarayan bir ortam bulabilmesi kahvehanelerle mümkün olmuştur. Eğlendirme, sosyalleştirme, güzel zaman geçirme amaçlarının yanında, sanata dayalı iletişimin gelişmesine katkıda bulunan mekanların başında İstanbul kahvehaneleri gelmektedir.

Aşıklardan başka meddah, karagöz gibi teatral sanatlar da seyircisiyle bu mekanlarda buluşmuştur. Yazılı kültürün yaygın olmadığı, modernleşme öncesi Osmanlı toplumunda kahvehaneler her türlü sözlü kültür ürünlerinin aktarıldığı, eğlendirirken bilgilendiren aynı zamanda sanat icra edilen mekanlar olarak değerlendirilmelidir.

Bu bildiride amaç, bir taraftan kahvehane merkezli halk edebiyatı sanat ve sanatçıların tanıtım bir taraftan da bu mekanların kültürel fonksiyonlarındaki değişme ve dönüşmeyi fark edebilmektir.

Anahtar kelimeler: Kahve, İstanbul Kahvehaneleri, Halk Edebiyatı.

Istanbul's Cafes in Our Culture and Their Contribution in Folk Literature

Abstract: It is a known truth that Istanbul cafes are cultural environments contributing in the development of folk literature, especially in the field of oral culture. With the cafes it has been possible for minstrelsy to develop, to shape and to find itself an environment. Beside Istanbul cafes' objectives of entertaining, socializing and passing a nice time, they are one of the places which contribute in communication based on art.

Other than minstrels, theatrical arts like encomiasts and karagöz (shadow play) met its audience in these places. Before modernization when written culture was not common, cafes in Ottoman Society should be evaluated as places where all types of oral culture products are narrated to entertain and to inform and at the same time to perform art.

In this report the objective is both to introduce the art and artists of folk literature based on cafes and to realize the change and evolution of the cultural functions of these places.

Keywords: Cafe, Cafes of Istanbul, folk literature.

1. GİRİŞ

İstanbul kahvehanelerinin halk edebiyatına özellikle sözlü kültür alanının gelişmesine katkı sağlayan birer kültür ortamı olduğu bilinen bir gerçektir. 16. yüzyıldan günümüze kadar sürüp gelen aşıklık geleneğinin gelişmesi, şekillenmesi, kendini ifade etmeye yarayan bir ortam bulabilmesi kahvehanelerle mümkün olmuştur. Eğlendirme, sosyalleştirme, güzel zaman geçirme amaçlarının yanında, sanata dayalı iletişimin gelişmesine katkıda bulunan mekanların başında İstanbul kahvehaneleri gelmektedir.

Aşıklardan başka meddah, karagöz gibi teatral sanatlar da seyircisiyle bu mekanlarda buluşmuştur. Yazılı kültürün yaygın olmadığı, modernleşme öncesi Osmanlı toplumunda kahvehaneler her türlü sözlü kültür ürünlerinin aktarıldığı, eğlendirirken bilgilendiren aynı zamanda sanat icra edilen mekanlar olarak değerlendirilmelidir.

Bu bildiride amaç bir taraftan kahvehane merkezli halk edebiyatı sanat ve sanatçıları tanıtırken bir taraftan da bu mekanların kültürel fonksiyonlarındaki değişim ve dönüşümü fark edebilmektir.

Kahvenin içildiği sosyal mekan olarak konumlandırabileceğimiz kahvehane Arapça kahve ve Farsça hane sözcüklerinden oluşmuş birleşik kelimedir. Bu gün kahve, çay ya da meyve suyu gibi alkolsüz çeşitli içeceklerin tüketildiği, nargile içilen, tavla ve çeşitli kağıt oyunları oynanan, zaman zaman müşterilerin gazete ve kitap okuyup, televizyon seyrettikleri, kısaca kahve, kıraathane olarak da adlandırılan mekanların genel adı kahvehanedir. Genellikle erkeklerin toplu olarak oturdukları ülke gündemi, siyaset ve futbolun konuşulduğu, günlük hayatın stresinin atılmaya çalışıldığı, sohbet sayesinde bir kaynaşma ve sosyalleşme ortamının geliştiği bu mekanların değerlendirilebilmesi için öncelikle kahve içeceğinin tarihi macerasını bilmek gerekmektedir.

2. KAHVE VE ÖZELLİKLERİ

Kahve, "Boya Kökü" familyasına ait bir cins ağacın ve bu ağacın meyvelerinden elde edilen bir çeşit içeceğin genel adıdır (Desem, 2000:38). Genellikle bol yağış alan, don olaylarının hiç görülmediği tropik bölgelerde yetişen kahve ağacı kışın yapraklarını dökmez. Çiçekleri yasemine, meyveleri de kiraza benzeyen ağacın çiçekleri dökülüp, meyveleri dalında kuruyunca bunlar silkelendir, güneşte kurutulur ve tahta tokmaklarla dövülüp içinden çıkan meyve kavrulup öğütülür. Böylece kokulu ve lezzetli bir kahve elde edilmiş olur (Toros, 1999:15).

Kahvenin keşfi ile ilgili çeşitli rivayetler de vardır. Habeşistan'ın Kaffa bölgesinde yaşayan bir çoban sıcakta uyusuk bir halde olan koyunların bir ağacın meyvesinden yedikten sonra zindeleşip canlandıklarını fark eder. Kendisi de bu meyveleri kaynatıp suyunu içince enerjisinin arttığını hisseder. Bir başka anlatıya göre Hz. Süleyman seyahatlerinin birinde bir köye gelir ve insanların bilinmeyen bir hastalığın pençesinde kıvrandıklarını görünce Cebrail'in buyruğu ile Yemen'den gelen kahveyi kavurup bir içecek elde eder. Bundan içen hastalar iyileşirler (Hattox, 1998: 3). Hastalarla ilgili bir başka rivayette ise Arabistan'daki Moka'da Şazili tarikatına mensup bir dervişin çöllerde dolaşırken aç kaldığı, bir ağacın meyvelerini kaynatarak suyunu içip bunlarla yaşadığı, kendisini aramaya çıkan fakat uyuz hastalığına yakalanmış olan arkadaşlarına da bu suyu içirdiği, onların bütün yaralarının iyileştiği böylece onun şifa verici özellikleri yönünden yaygınlaştığı belirtilmektedir (Batur, 2001:12).

Keyif verici özelliklerinin yanı sıra çeşitli sağlık problemlerinde kahve hâlen kullanılmaktadır. Yaz ishallerinde limonla karıştırılarak içilir, baş ağrısı için dilimlenmiş patateslere serpilmiş kahve başa sarılır, dolama çıkan parmak sıcak pişmiş kahve içinde bekletilir, midesine bir şey dokunanlar veya fazla alkol alanlar kahveden yardım umar ((Küçükkömürler-Türkmen, 2008: 9). Romatizmal hastalıklar, gut ve böbrek taşı rahatsızlığı bulunanlar (Üçer, 1998:431-432), öksürüğü olanlar kahveden yararlanmaktadır. Zihin açıcı ve dinçleştirici özelliği en bilinen yönüdür. Ayrıca halk hekimliğinde de zehirlenen hayvanlara kahve verilmektedir.

3. KAHVENİN İSTANBUL'A GELİŞİ VE KAHVEHANELER

Yemen'den Arabistan'a ve diğer ülkelere giden kahvenin İstanbul, Anadolu ve Rumeli'ye geliş tarihi tartışmalıdır. Tarihçi, şair ve çok yönlü bir yazar olan Gelibolu'lu Aliye göre kahve İstanbul'a 1553, Hüseyin Ayvansarayi'ye göre 1552, Peçevi tarihine göre ise 1555 yılında gelmiştir. "Yıl 962 (1554) tarihine gelinceye kadar, başkent İstanbulda ve kesinlikle bütün Rum ilinde kahve kahvehane yok idi. Söylenen yılın başlarında Halep'ten Hakem adında esnaftan bir adam ile Şam'dan Şems adlı kibar bir kişi gelip Tahtakale'de açtıkları birer büyük dükkanda kahve satmaya başladılar. Keyiflerine düşkün bazı kişiler, özellikle okur yazar takımından bir çok büyük kimse, bir araya gelmeye ve yirmişer, otuzar kişilik toplantılar düzenlemeye başladılar. Kimisi kitap ve güzel yazılar okur, kimisi tava ya da santraç oynardı. Bazen yeni yazılmış gazeller getirip, şiir ve edebiyattan söz edilirdi. Ahbap toplantıları yapmak için büyük paralar harcayarak ziyafetler çeken kimseler, artık bu masraftan kurtulup bir iki akçe

kahve parası vermekle toplantı safasını sürmeye başladılar.” (Peçevi Tarihi 1992:258). Yalnız ilk kahvehanelerin İstanbul’a gelişi ve Peçevi İbrahim Efendi’nin anlattığı fonksiyonlarına eklenebilecek başka bir görüşe göre önceleri eğlence mekanı olmak gibi bir görevleri olduğunu biz düşürülen bir tarihten de anlayabiliriz.

Kahve-hane mahall-i eğlence

Sene 959/ M.1551 (Ünver, 1963: 39-84).

Kahvenin Osmanlıda tanınmasıyla ilgili olarak 1520 tarihinde Kanuni’nin Yemen fethi başlangıç olarak gösterilmektedir. Habeşistan valisi Özdemir Paşa Kanuni’ye bir çuval kahve göndermiş, sarayda çok sevilen bu içecek daha sonra gemilerle İstanbul’a getirilmiş, tanınıp sevilmiş, buradan Avrupa ülkelerine yayılmıştır.

Kahvenin kamuya açık alanlarda tüketilmeye başlaması ile kahvehaneler ortaya çıkmış, Tahta kale ve civarına hızla yayılmıştır. Böylece Osmanlı halkı için ev, cami, tekke ve çarşı arasında geçen günlük hayat yeni bir ivme kazanır. Halk bu yeni kültür ortamını o kadar sever ki kısa zamanda kahvehane sayısı 500 ü aşar. Evliya Çelebi’ye göre 1630 yılında İstanbul’da kahvehane sayısı 55tir, ocakçı ve çırak ise 100 kadardır, kahve işlerinde çalışanların sayısı ise 500 dür. Yine Evliya, kahvecilerin pirinin Şeyh Şazeli olduğunu bildirmektedir. Gelibolu’lu Ali’ye göre ise, buralara irfan sahibi insanlar sohbet etmek, garipler ve fakirler barınmak, bazı şehir oğlanları dedikodu yapmak, bazı sipahi ve yeniçeriler kendilerini satmak, bazı hak ehli kimseler arada sırada kahve içmek, bazı derbederler tavla ve satranç oynamak için gidiyorlardı. Peçevi’ye göre ise gelenlerin çoğu okur yazar takımındandı, zamanla memur adayları, kadılar, müderrisler, işsiz güçsüz takımı, imamlar, müezzinler ve sahte sofiler de kahvehane müdavimleri arasına girmeye başladı. Zamanın uleması bu yeni gidişten rahatsızlık duydukları için kahvehanelerin yasaklanması yolunda fetvalar çıkmaya başlar. Çünkü buralar sadece müşterilerine kahve sunan yerler değil, aynı zamanda şair, yazar, bürokrat gibi çeşitli aydınların devam ettiği, dini ve siyasi otorite tarafından kontrolü zor birer mekan halindedir. O dönemde gayri Müslimlerin kültür merkezi Galata ve civarı iken Tahtakale ve bu günkü Büyük Karaman caddelerinin olduğu mevkide faaliyet gösteren kahvehaneler Müslüman aydınların uğradığı birer edebi mahfil durumuna gelmişlerdir (Açıkgöz, 1999:152). İlk kahvehanelerin Tahtakale’de açılması bir tesadüf olamaz. O dönem İstanbul’un bir liman kesimi olan Tahtakale her milletten tüccarların yoğun olarak uğradığı bir mekandır. Daha sonraları Sur içi, Beyazıt, Kapalı Çarşı ve Aksaray semtlerinde yoğunlaşan kahvehaneler zamanla miskinlerin buluşma mekanı ve fitne yuvası olarak gö-

rülmeye başlanmış öncelikle iktidar olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinin tepkisini çekmiştir. “İmamlar, müezzinler, sahte sofiler ve halk kahvehanelere dadandırlar, mescitlere kimse uğramaz oldu deniliyordu. Din bilginleri ise “kötülükler yuvasıdır, kahveye gitmektense meyhaneye gitmek daha iyi olur” gibi laflar söylüyorlardı. Özellikle vaizler yasak edilmesi için çok çaba gösterdiler” (Peçevi Tarihi 1992: 258). Bu gayretler sonunda III. Murat zamanında kahvenin yasak edilmesi için sıkı tedbirler alındı. Ama yine de önüne geçilemedi. Koltuk kahvesi denilen arka kapıdan girip çıkılan mekanlar ortaya çıkarak yasak delindi. 1583 yılında bir fermanla kahvehaneler tamamen yasaklandı. I. Ahmet (1603-1617) döneminde yasak 2 kere daha geldi, fakat uzun ömürlü olmadı. IV. Murat 1633 yılında Cibali yangınına bahane ederek kahvehane ve tütün yasağı getirdi. Otuz yıl sonra kahvehaneler yeniden açıldı (1663).11. Mahmut döneminde (1808-1839) yeniçeri ocağı ile birlikte yeniçerilerin devam ettiği kahvehaneler de kapatıldı ki bunların en tanınanları Haliçte, yemiş İskelesinde Çardak kahvehanesi ve Galatada burunsuz Mustafa Efendi'nin kahvehanesidir (Meydan Larousse, 1986: 6196). Fakat yasak dinlemeyen kahvehaneler daha sonraları kahve ve tütüne konulan yüksek vergilere rağmen daima açık kalmayı başarmışlardır.

Bu ilk mekanların mimarisi hakkında bu gün elimizde kesin bilgiler olmakla birlikte XIX. yy. yapılan gravürler bize bir fikir vermektedir. Kare planlı bu mekanların etrafı tahta sedirlerle çevrilidir ve ortasında bir havuz ya da şadırvan bulunmaktadır. Etrafı yaşmaklı bir ocak ve onun iki tarafında içinde kahve takımları, fincanlar, zarflar bulunan raflar yer almaktadır. Tütün çubukları ve nargilelerin de saklandığı çeşitli dolaplar mevcuttur. Elbetki mahalle kahveleri daha sade görünümlü mekanlardır.

Kahvehane duvarlarında:

Mademki gelmişiz köhne cihane
Derdimizi çeksin şu viranhane
Gönül ne kahve ister ne kahvehane
Gönül ahbap ister kahve bahane

veya:

Ehl-i keyfe kahve verse tazeler
Ehl-i keyfin keyfini kim tazeler

Türünden halk deyişleri bu sade görüntüyü renklendiren unsurlar olarak bulunmaktadır (Özden, 2009:125).

Tanzimatla birlikte buralarda kullanılan eşyaların bir kısmı da değişir. Sedirlerin yerini artık tahta iskemle ve masalar almaya başlar. Zamanla gerek mimari gerekse kullanılan araç ve gereçlerle kahvehaneler kendi maddi kültür unsurlarını yaratır.

4. KAHVEHANELER VE HALK EDEBİYATI

Bu mekanlar zaman içinde kendi müşterilerine göre çeşitlilik gösterirler. Toplumun farklı sosyal ve ekonomik grupları yeniçeri kahvehanesi, aşık kahvehanesi, meddah kahvehanesi, esnaf kahvehanesi, mahalle kahvehanesi gibi yerlerin müdavimi haline gelirler. Osmanlıdaki farklı kültür katmanlarının (yeniçeri, ulema, esnaf "tulumbacı, balıkçı, sandalacı, pehlivan, horozcu, köçek" v.b) aralarında buluşma, sosyalleşme ve kültür aktarım mekanları olan kahvehanelerin sahipleri de müşterilerini çeşitli yöntemlerle memnun etmenin yollarını ararlar.

İşte Türk halk edebiyatının Aşık Tarzı Edebiyat adını verdiğimiz kültür geleneği Osmanlı toplumunun tamamına açık ve din dışı bir karakter taşıyan kahvehanelerde şekillenip gelişmiştir. XVI. yy.dan XIX.yy. başlarına kadar sözlü kültür ortamından beslenen bu edebi anlayış daha sonra yazılı edebiyatta da devam etmiştir.

Aşıklar ya her hangi bir kahvehanede geçici sürelerde aşık fasılları düzenlemişler veya belli bir kahvehaneyi mekan tutup burada sürekli çalıp söylemiş, hikaye anlatmışlardır. Bu kahvehaneler "aşık kahvesi" adıyla bilinip tanınırlardı. Kahvehanelerin İstanbul'da XVI.yy.da açılışıyla aşık tarzı şiir geleneğinin XVI. yüzyılda şekillenip gelişmesi arasında dikkat çekici bir paralellik vardır.

Halk aşıkları adını verdiğimiz tekke ve tasavvuf kültürü mensuplarından farklı temalar kullanan bu halk aşıkları kazanç sağlamak ve profesyonel olarak para kazanmak zorundadırlar. Kahvehaneler ise müşteri tutmak ve onları eğlendirmek amacını güderler. Böylece kahvehanelerde müzik eşliğinde çoğu zaman doğaçlama koşmalar, koşuklar, destanlar söyleyen bunları hece ölçüsü ve dörtlüklerle ifade eden eski ozan, baksı geleneğinden yetişmiş aşıklar dikkati çeker. Bunların şiirlerinde konu genellikle sınırsızdır ve aşığın dikkatini çeken her şey şiirleştirilebilir. Övme, yerme, güldürme, ağlatma, şikayet, duygulandırma gibi dinleyicide uyandırmak istedikleri tepkileri şiire dökme ve bunu müzikle bütünleştirerek geleneksel kalıplarla anlatım aşık

şairinin özetidir denilebilir. Sadece şiir değil halk hikayesi anlatma geleneği de bu mekanlarda gelişmiştir. Ayrıca anlatılan hikayelerdeki kahramanların hayatlarının bir bölümü de kahvehane odaklıdır.

“ Aşık tarzı icra töresinin kahvehane ortamına göre şekillenşi ve kahvenin sosyal ilişki vasıtası olarak yaygın bir içecek haline geliş sürecinde ve Türk –İslam dünyasında kahvehanelerin kurumlaşma olgusunun oluşumunun belki de en bariz izleri ve en mühim deliller aşıkların hayatları etrafında teşekkül etmiş halk hikayelerinde yer almaktadır” (Çobanoğlu 2007:45). Mesela Aşık Garip hikayesinde Halep şehri bu bağlamda çok ön plana çıkar. Sevgilisi Şahsenem’den ayrılan Aşık Garip Halep’e giderek bir kahvehanede çalışmaya , orada çalıp söylemeye başlar. Burada dikkat çekici nokta ilk kahvehaneyi İstanbul’da açanların Halep’li olduklarıdır.

İstanbul kahvehaneleri yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra II. Mahmut döneminde Tavuk Pazarı’na nakledilmiştir. Fuat Köprülü’nün verdiği bilgilere göre Osmanlı Ülkesinin en önemli ve tanınan aşık kahvehanesi Tavuk Pazarı’nda bulunurdu. Oldukça geniş olan bu kahve Dört beş bölmeli, peykeli, sedirli, fincanlar, nargileler, cezvelerle süslü bir ocağı olan duvarlarında Zaloğlu Rüstem, Hz. Ali levhaları, yanlarında çöğür, bağlama , bozuk, yanık gibi sazların asılı durduğu bir mekandı (Köprülü 1914d-Çobanoğlu). Hatta burada reis-i aşikan adıyla çok bilinen ve tanınan bir aşık bulunur bu diğer aşıklara başkanlık eder ve hükümetten resmen maaş alırdı. Bir çeşit lonca teşkilatı gibi değerlendirebileceğimiz bu merkeze aşık olarak yetişmek isteyen gençler gelirler, üstatlardan saz ve söz dersleri alarak çıraklık ederler sonra kalfalığa geçerler, çok başarılı olurlarsa itimadname alarak aşık sayılırlardı. İstanbul’un farklı semtlerinden veya Anadolu’dan gelmiş aşıklar bir anlamda burada sınılanmışlardır. Ayrıca aşık fasılları denilen belli bir düzen içinde yapılan müzik ve şiir sunumları da aşık kahvelerinin ilgi çeken gösterileri arasındadır (Günay, 1986:42). Böylece XIX. yy.da aşıkların düzenli bir teşkilatlarının oluşu, İstanbul’da saray ve Anadolu’da eşraf ve zenginler tarafından korunmaları sonucunda saz şairleri büyük bir itibar görmeye başlamış, aşık kahvelerinin işlerlikleri oldukça artmıştır.

Tanzimatın batı tarzı hayat, eğlence ve edebiyat anlayışıyla birlikte aşık tarzı şiire ilgi azalmaya başlayınca yeni bir saz şairi grubu oluşmaya başlar ki bunlar daha çok tulumbacı şairler ve meydan şairi diye anılırlar. Bu şairler Tavuk Pazarı’ndan çıkarak İstanbul’un diğer semtlerindeki kahvelerde çalıp söylemeye başlarlar. Son dönem müzikli kahvelerin çoğu tulumbacı kahvesidir ve mani, koşma, semai söyleyen şairlerin çoğu tulumbacılık yapmaktadır(Birsal 1983:188).

Kahvehanelerde ortaya çıktığını ve sistemleştiğini söyleyebildiğimiz aşık edebiyatı elbette divan edebiyatından da etkilenmiştir. Katibi, Gevheri gibi aşıklar devlet memuriyetinde çalışırken divan şairleriyle tanışmışlar ya da bu kahvehanelerde aşıklarla sohbet etmişler ve edebi gelenekler arasındaki etkileşim kendiliğinden ortaya çıkmış , böylece aşıklar arasında aruz vezniyle yazılan şiirler görülmeye başlanmış, hatta klasik şiirin ifadeleri kullanılır olmuştur.Hatta Aşık Ömerden itibaren XVII. yy. dan sonra aşık kahvelerinin adı aruz kalıbıyla yazılan türlerden birinin adı olan “ semai kahvesi”ne dönmüştür (Çobanoğlu 2007:57). Bu farklılaşmada divan şairlerinin aşıkları küçümsemeleri ve görmezden gelmeye çalışmalarının da rolü olduğunu, geleneksel kültür yapısındaki dönüşümün şehir kültürüne yansımalarının da katkısı olduğunu söylemeliyiz

XVII. yy. da aşıklık geleneği en köklü biçimiyle topluma yerleşmiştir. Aşık Ömer’in çağdaşı Gevheri ile bir atışma yaptığı ve 1640-1720 yılları arasında yetişen şairleri tanıtan Safayi tezkiresinde yazar Safayi, şair Şermi’den bahsederken “kahvehane şairlerindedir” gibi bir bilgi verdiğine göre aşıklık geleneğinin bu yüzyılda çok bilindiğini söylemek mümkündür.

Kahvehane aşıkları sadece şiir söylemekle yetinmezlerdi. Onların önemli işlevlerinden biri de Aşık Garip ve Şahsenem, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre gibi halk hikayelerini anlatmalarındır. Bu hikayeler matbaanın yaygınlaşmasından sonra küçük kitapçıklar halinde basılmış ve yine burarlarda aşıkların okudukları şiirler de XIX.yy.dan itibaren divanlar halinde basılarak günümüze ulaşmıştır.

Bu kahvehanelerde ilgi gören türlerden birisi de halk edebiyatında muamma adı verilen bilmecelelerdir. Salah Birsal, Demirkapı ve Çemberlitaş’ta böyle büyük muamma kahvehanelerinden söz etmektedir. Muammalar bir aşık tarafından hazırlanır, tahta bir kutunun içinde etrafı çiçekler ve kağıtlarla süslenip kahvenin tavanına asılırdı. Bunları çözenlere de para, ipekli kumaş, şal gibi ödüller verilirdi. Diğer aşıklar hazırladıkları şiirlerle muammaları çözmeye çalışırlardı ama sadece muammayı çözmek yeterli olmazdı. Bunu yazan ve tavana asan aşığı da başka bir şiirle aşmak gerekirdi.

Saz şairlerinin düzenlediği muammalardan biri şöyledir.

Ol nedir ki her bahar
Gelir bezme nazlı yar
Öpüp koklamak istesen
Hançeri cana kıyar

Yeşil bir tahtı vardır
Bahara ahdi vardır
Taç olur güzellere
Ne yaman bahtı vardır

Deme bu luğaz nola
Düşünüp her kim bula
İki harftir noktasız
Halledene aşk ola

Bu muammanın çözümü de şöyle açıklanmıştır.

Sevdiğim etme bana gönül dedim
Yakma canım, etme gayri kül dedim
Gülmedim, güldürmedin cana beni
Bak perişan halime gül gül dedim

Perçemi yari görüp sümbül dedim
Hub sedasın dinledim bülbül dedim
Güle güle koklasın ahbap heman
Bu muamma bir demet gül, gül dedim (Birsal 1983:195).

Ayrıca mani söyleme, mani atışma geleneği de bu kahvehanelerde gelişmiş, rekabetin edebi zeminde gerçekleşmesine kahvehaneleri mesken tutan maniciler katkı sağlamışlardır. Bunlardan İstanbul manileri denilen “adam aman” deyişiyle başlayan cinaslı bir örnek şöyledir.

Adam aman ...di...dedir
Hakiki aşk ehlinin
Dildarı nadidedir
Dildar için kanlı yaş
Akıtan nadidedir (Birsal.1963:192).

Kahvehanelerin halk edebiyatı ve gösteri sanatlarına olan bir diğer etkisi ise buraların meddah, kıssahan ve karagöz , hacivat gibi gölge oyunu sanatçıların icra mekanı olmasıyla ilgilidir. Battalgazi, Kankalesi gibi kahramanlık veya aşk hikayelerini kitaptan okuyan ya da ezbere anlatan kıssahanlar, tek kişilik oyuncu diyebileceğimiz meddahlar ve karagözcüler özellikle ramazan gecelerinde kahvehanelere müşteri toplayan kişilerdir.

5. ÂŞIK KAHVEHANELERİNİN DEĞİŞİM SÜRECİ

Bu özellikleriyle kahvehaneler Tanzimat dönemine kadar işlevlerini sürdürürler. Tanzimat sonrası dönemde kahvehaneler değişim göstermeye başlarlar. Bu değişim matbaanın yaygınlaşması, gazete, dergi ve kitap basımının artması ile ilgilidir. Bu yayınların okunma mekanı, adları "kıraathane" olarak değişen kahvehanelerdir. İlk kıraathanelerden biri Divanyolu'nda 1857 de açılan Sarafim kıraathanesidir. Burada dama, satranç gibi oyunların yasak olduğu ve herkesin faydalandığı özel bir kütüphanenin varlığı bilinmektedir. (Aydın, 14.12.2010 www.sizinti.com.tr) Azalarak varlıkları sürdüren semai kahveleri 1920 lerden sonra ortadan kalkmaya başlar. Artık aşık kahvehanelerinin yerini edebiyat kahvehaneleri almıştır. Salah Birsel'in anlatımına göre Sarafim Efendi Kıraathanesi, Lebon, Tepebaşı Bahçesi, İkbal kahvesi, Elit, Baylan , Cennet Bahçesi bunların arasındadır. Sait Faik, Orhan Kemal, Sabahattin Kudret, Celal Sılay, Samim Kocagöz, Cahit Saffet gibi yazarlar tam bir kahve kuşudur (Birsel: 1983:27). Pierre Loti kahvesi ise 1880 yılında açılmış ve varlığını bu gün de devam ettirmektedir. İstanbul'un Top-hane, Galata, Fatih, Eminönü, Üsküdar, Balıkpazarı, Fener, Edirnekapı semtleri kahvehaneleriyle ünlüdür. 1890 lı yıllardan kalma Beyazıt'taki Küllük ve Çınaraltı kahveleri de birer edebiyat merkezi olarak kullanılmışlardır. Hatta Sıtkı Akozan'ın 1936 yılında yayınlanan Küllükname adlı şiirinde burada yapılan edebi ve kültürel sohbetlere katılanlar ile buranın müdavimleri isimleriyle anılmaktadır.

XX.yy.ın sonlarından itibaren kahvehanelerin yeni bir değişim sürecine girdiğini ve "cafe" adını taşıyan yeni mekanlara dönüştüğünü görmekteyiz. Tarihteki misyonunu kaybeden aşık kahveleri sadece Ankara, İstanbul, Kars, Erzurum gibi şehirlerde tek tük varlığını sürdürmeye çalışırken cafeler özellikle gençlere yeme, içme, oyun, eğlence, sanal sohbet gibi olanakları günümüz şartlarında sunmaya çalışmaktadır.

6. SONUÇ

Kahvehaneler İstanbul'da açılmaya başladıkları 16.yy.dan itibaren 20yy. sonlarına kadar yazılan edebi eserlerde gerek sundukları kahve, gerekse bir mekan olarak farklı yönleriyle ele alınıp incelenmiştir. Gelibolulu Mustafa Ali (16.yy), Nağzi, Peçevi İbrahim Efendi (17.yy.), Katip çelebi(17.yy.), Sümbülzade Vehbi(18.yy.), bunların en tanınanlarıdır. Ayrıca Ahmet Rasim, Yahya Kemal, Samiha Ayverdi, Tahir Alangu, Reşat Ekrem Koçu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Salah Birsal, Memduh Şevket Esendal, Sait Faik, Mehmet Akif, Besir Ayvazoğlu gibi yakın dönem edebiyatçıları da kahvehaneleri eserlerinde tanıtmışlardır.

Kahvehaneler başlangıçta Osmanlı'nın tekke, dergah cami gibi dini mekanlarının, ev ve iş yeri gibi yaşama mekanlarının dışında bir sosyalleşme merkezi iken zamanla otel, iş bulma kurumu, haberleşme merkezi, eğlence yeri gibi işlevlerle değişip yeni sosyal alışkanlıklar ve davranış kalıpları ortaya çıkaran bir mekan haline gelmiştir.Kahvehaneler hiçbir zaman sadece bir şeyler içilen yerler olmamış, kamuya açık, din dışı örgütlü eğlencenin bulunduğu, sosyal ilişkileri şekillendiren, toplumun geçirdiği dönüşümleri yansıtan kültürün üretilip tüketildiği işletmeler olarak kabul görmüştür. Toplumun değişik kesimlerinden insanların farklı kahvehanelerde toplanmaları ile kendi içinde çeşitlenen kahvehaneler sadece yukarıda sözü edilen özellikleri ile değil sözlü kültürün devamının sağlandığı , hem gösteri hem de edebi sanatların geliştiği, kültürel birikimin aktarıldığı bilhassa aşık tarzı edebiyat geleneğinin ortam bulup geliştiği mekanlar olarak kültür tarihimizde yerlerini almışlardır.

7. KAYNAKLAR

- [1] Açıkgöz (1999), Namık, Kahvename, *Akçağ yayınevi*, Ankara.
- [2] Aydın, Yaşar, (14.12.2010), Bir Okum Evi Olarak Kahvehaneler. (<http://www.sizinti.com.tr>)
- [3] Batur (2001), Enis, Kahverengi Tanede Saklanan Keyif, *Yapı Kredi Yayını*. İstanbul.
- [4] Birsal (1983), Salah, Kahveler Kitabı, *İş Bankası Yayını*, Ankara.
- [5] Çobanoğlu (2007), Özkul, Aşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul, *Akçağ yayınevi*. Ankara
- [6] Desem (2000), K. Armağan, Kahve, *Şadi Kültür ve Sanat Yayınları*. Kıbrıs.
- [7] Günay (1986), Umay, Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, *TTK basımevi*, Ankara
- [8] Hattox (1998), Ralph. S., Kahve ve Kahvehaneler, Bir Toplumsal İçeceğin Yakın doğudaki Kökenleri (Çeviren Nurettin Elhüseyni), *Tarih Vakfı Yurt yayınları*, İstanbul.
- [9] Köprülü (1914), M. Fuat, Saz Şairleri: Aşık Teşkilatı ve Aşık Fasılları, *İkdam Gazetesi*, 25Nisan 1914 d.

- [10] Küçük kömürler (2008), S.-Türkmen, N., Geçmişten Günümüze Kültürümüzde Türk Kahvesi Kavramının Oluşması. Motif. Yıl, 14.Sayı, 52. İstanbul.
- [11] Meydan Larusse (1986), Sözlük ve Ansiklopedi C.X., *Gelişim Yayını*, istanbul
- [12] Özden (2009), Filiz, Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul, C.II. *Yapı Kredi Yayını*, İstanbul.
- [13] Toros (1999), Taha, Kahvenin Öyküsü, *İletişim yayınevi*, İstanbul.
- [14] Üçer (1998), Müjgan, "Sivas Halk Kültüründe Kahve ve Kahvehaneler." Altıncı Şehir. Sayı.3.Ocak 1998
- [15] Ünver (1963), Süheyl, Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler Türkiye Etnoğrafya Dergisi.C.V. İstanbul.
- [16] Peçevi Tarihi (1992), (Sadeleştiren Bekir Sıtkı Baykal), C.I., *Kültür Bakanlığı yayını*.Ankara